

Utvalgte kulturlandskap i jordbruket

Utkast til forvaltningsplan for Stølsvidda

Fylkesmannen i Oppland, 1. november 2017

Forvaltningsplan – foreløpig utkast

Innledning

Dette er et første utkast til forvaltningsplan for Stølsvidda i Nord-Aurdal og Vestre Slidre kommuner, som et grunnlag for å vurdere området som kandidat til å bli et utvalgt kulturlandskap i jordbruket. Det understrekes at dette på ingen måte er en plan i egentlig forstand og at den ikke er godt nok underbygd, forankret og konkretisert til å utgjøre et styringsverktøy. Det gjenstår mye arbeid både med kunnskapsinnhenting, vurderinger og prioriteringer i dialog med grunneiere og kommuner for å få et tilfredsstillende styringsdokument.

Planen er utarbeidet på grunnlag av oppdrag fra Landbruksdirektoratet, Riksantikvaren og Miljødirektoratet sommeren 2017 om å utarbeide et forslag til avgrensning, forvaltningsplan og budsjett for Stølsvidda som et utvalgt kulturlandskap.

Lokal forankring og interesse

Kandidaturet for Stølsvidda som utvalgt kulturlandskap er drøftet i tre møter med grunneierrepresentanter og kommunene fra april til oktober 2017 og presentert i et godt besøkt bygdemøte i september. Det har hele tida vært en overveiende positiv holdning til at området får en slik status.

Organisering av arbeidet med forvaltningsplanen

Foreløpige utkast til forvaltningsplan og avgrensning har blitt lagt fram for den arbeidsgruppa som har møttes gjennom året, jf. foregående punkt, med følgende representanter:

Nils Asbjørn Hippe, Ulnes utmarkslag
Kåre Arne Rye, Svennes utmarkslag
Harald Ranum og Lars Kvissel, Vestre Slidre fjellstyre
Anne Marie Mørstad og Terje Karlsen, Vestre Slidre kommune
Ingrid Øyhus og Christian Rieber-Mohn, Nord-Aurdal kommune,

Fra Fylkesmannen i Oppland har Stig Horsberg stått for arbeidet med planen og Oppland fylkeskommune har deltatt ved Magnhild Apeland.

Områdebeskrivelse

- *Beskrivelse av området:*
 - *Geografisk beliggenhet, landskapsregion, naturgeografiske forhold*
Nord-Aurdal og Vestre Slidre kommuner. Jordbruksregion: Fjellområdene i Sør-Norge.
Landskapsregion: Fjellskogen i Sør-Norge.
 - *Størrelse*
Området er på 348 km², av dette 320 km² landareal og 13,5 km² jordbruksareal.

Fordelingen av landarealet på markslag:

Markslag	Areal, km ²
Bebygd	0,34

Samferdsel	1,15
Fulldyrka jord	8,68
Overflatedyrka jord	0,94
Innmarksbeite	3,95
Skog	79,94
Åpen fastmark	152,86
Myr	72,30

- *Eiendomsforhold*

Området består i hovedsak av to store sameier i Nord-Aurdal, Ulnes og Svennes sameier, og av Vestre Slidre statsallmenning. I størrelsesorden 550-600 landbrukseiendommer har bruksrettigheter i området, dvs. støl, beiterett og eventuelt særskilt utskilte felt for dyrking/beite.

- *Hva slags type kulturlandskap*

Seterlandskap med «viddekarakter»

- *Historisk bruk og driftsformer*

Stølsdrift med produksjon av ost og smør, utmarksbeiting og høsting av vinterfor i sommersesongen. Uttak av torv. Jernutvinning i eldre tid. Noe nydyrking av areal i moderne tid. Jakt og fiske. Stølsturisme.

- *Dagens bruk og driftsformer*

Området er et sentralt støls- og utmarksbeiteområde for bygdene i dalføret vestover fra Fagernes. Det var tradisjonell stølsdrift med mjølkeproduksjon på ca. 50 støler i 2016, men har opprinnelig vært ti-tolv ganger så mange støler i tradisjonell drift. Det er fortsatt utstrakt forproduksjon på både stølene med mjølkeproduksjon og på de fleste stølene som har dyrka mark. Det er ca. 150 bønder som høster gras på støler som ikke har mjølkeproduksjon. Totalt søkes det regionale miljøtilskudd til «skjøtsel av stølsvoller» for høsting/beiting av ca. 7000 daa dyrka mark og 2000 daa innmarksbeite. Det betyr at det er rundt 4000 daa jordbruksareal som det ikke ble søkt om tilskudd på, men det er usikkert om dette faktisk betyr at arealene ikke er i drift. Mest sannsynlig er det at en del innmarksbeite ikke brukes aktivt, og det er bare søkt om tilskudd for ca. 50 % av dette arealet.

En stor del av stølene har fått utvist tilleggsjord til dyrking/beite gjennom forrige århundre og særlig fram til 1970-tallet. I Vestre Slidre utgjør dette om lag 10 000 daa, men størsteparten av dette er ikke dyrket opp eller kultivert. Det meste av tilleggsjorda er utvidelser av eldre stølsjorder eller ligger inntil de gamle stølslagene. Typiske dyrkingsfelt som ligger isolert er det noen få av, bl.a. ved Midtre Syndin, Breiset og Hermanstølen. I Ulnes og Svennes sameier utgjør slike felt ca. 600 daa. En dyrkingsplan ble utarbeidet for Vestre Slidre statsallmenning i 1983, der dyrka og dyrkbar jord ble registrert og det ble laget en fordeling av tilleggsjord mellom stølslagene. Utvisning av tilleggsjord har vært lite aktuell i tida etter dette, og det er generelt lite aktuelt med nydyrking slik situasjonen er i dag. Utviste felt faller tilbake til statsallmenningen/sameiet om de ikke tas i bruk (i Vestre Slidre innen fem år).

I 1994 var det i det i Ulnes og Svennes sameier 41 støler i aktiv drift med mjølkeproduksjon, mens tallet i 2016 var 16. Vi har ikke tilsvarende data fra 90-tallet for Vestre Slidre sin del av området, men nedgangen i tradisjonell seterdrift er en langsiktig og generell trend i takt med at antall mjølkeproduksjonsforetak går ned. Dette gjelder ikke minst i Valdres, der stølsdrift har vært og fortsatt er sentral i mjølkeproduksjonen. Rundt 70-80 % av mjølkeprodusentene i de øvre delene av Valdres har hatt stølsdrift i de seinere åra.

Bruken av utmarksbeitet står fortsatt sterkt. Vi har ikke eksakte tall for dyr på utmarksbeite innenfor området, men de ser ut til å være i størrelsesorden:

	Mjølkekyr på støler	Andre storfe	Sau	Geit
Nord-Aurdal	250	min. 600	3600	65
Vestre Slidre	550	min. 600	3000	125
Totalt	800	min. 1200	6600	190

Det er en reduksjon i antall mjølkekyr og sau i de seinere åra, men en økning i storfetallet totalt pga. mer ammekuproduksjon.

Jordbruksarealene i fjellet er en nødvendig del av arealgrunnlaget for jordbruket i distriktet. Noe areal er også mer ekstensivt brukt, og det er også eksempler på gjengrodde setervoller. Gjengroingen har vært stor gjennom etterkrigstida, men det har også siden 1990-tallet vært gjort en betydelig innsats for krattknusing og hogst som tiltak for å holde viktige beitearealer åpne. Fjøs, utløer og andre bygninger som har gått ut av aktiv bruk er utsatt for forfall, sjøl om en god del slike hus også blir tatt vare på.

Stølsvidda er et viktig utmarksbeiteområde for distriktet, som har et utpreget beitedyrbasert jordbruk. Deler av området er vegetasjonskartlagt, og i rapport fra 2002 konkluderer Norsk institutt for jord og skogkartlegging (NIJOS, nå NIBIO) med at antall beitedyr er litt høgt i forhold til det beregnede forgrunnlaget i utmarka i Svennes sameie og litt lavt i Ulnes sameie.

I samme rapport står det også at vegetasjonsdekket varierer fra sterkt til lite nedbeitet (minst beitet i deler av Ulnes sameie), dvs. at beitetrykket er ujevnt. Jevnere beiting i hele området vil gi en bedre samlet ressursutnytting. Liten høgdevariasjon gjør at beitevegetasjonen utvikler seg på omtrent samme tid og at områder som blir lite beitet tidlig i sesongen, fort vil tape seg i beiteverdi pga. manglende nygroe. Nord-Aurdal kommune mener det er rom for noe mer beitedyr.

I rapporten fra NIJOS blir utbredelsen av forskjellige vegetasjonstyper med varierende beiteverdi beskrevet innenfor delområder av sameiene. Det blir bl.a. pekt på at vegetasjonstyper med potensielt stor beiteverdi samtidig er utsatt for rask gjengroing, som f.eks. blåbær- og engbjørkeskog og rik sumpskog. Vegetasjonskartene og beskrivelsene kan være noe av grunnlaget for å prioritere arealer for tiltak som forbedrer beiteverdien og holder landskapet åpent.

- *Omfang av brukere av området*

I Vestre Slidre er det 288 støler som ligger innenfor området, i Nord-Aurdal 277, til sammen 565 støler.

I tillegg er det et stort antall eldre hytter som ligger i eller nær støslaga. Innenfor området er det vel 900 bygninger som er registrert som «hytte, sommerhus, fritidsbygg», ganske likt fordelt mellom de Ulnes sameie, Svennes sameie og statsallmenningen.

Det ligger et stort antall hytter i «randsonen» til området, spesielt konsentrert til østsida av Syndin-vatna, Vaset-området og Tisleidalen, i tillegg til Golsfjellet i Buskerud. Grovt anslått kan det være snakk om i størrelsesorden 4000 hytter, avhengig av hvor langt ut en definerer randsonen. Det pågår stadig hyttebygging og regulering av nye hytteområder. Det er også regulert mange ubebygde tomter og pågår stadig utbygging.

- *Andre brukerinteresser (friluftsliv, reiseliv m.m.)*

Foruten hytteeiere, er det et stort antall mennesker som er i området på dagsbesøk. Dette gjelder både folk som går fotturer, kjører gjennom området, sykler, fisker og jakter. Ikke

minst er området svært viktig for lokalbefolkningen i denne delen av Valdres. Den populære sykkelruta «Mjøkevegen» mellom Gudbrandsdalen og Hallingdal krysser Stølsvidda. Det foreligger ikke systematiske tellinger av ferdsel i området, men i Vestre Slidre blir det registrert 8000-10000 årlige besøk på utvalgte turmål gjennom noteringsbøker som er lagt ut. Her blir det også solgt ca. 1200 fiskekort årlig og i størrelsesorden 500 jaktkort.

Det ligger også flere turistbedrifter inntil området:

Nøsen yoga- og fjellhotell (innenfor området)
Seks-kanten - overnatting og servering
Brennabu Leirskole
Vasetstølen - selskapslokaler og utleiehytter
Vaset Skiheiser
Syndinstøga – butikk, utleie, kafe, selskapslokale
Gomobu fjellstue
Hovda fjellhotell
Merket feriesenter
Sanderstølen hotell
Golsfjellet med seks hoteller og fjellstuer

Fjellstyret i Vestre Slidre og sameiene i Nord-Aurdal har brukt mye ressurser på å legge til rette for friluftsliv gjennom mange år. Som eksempel har statsallmenningen i Vestre Slidre tolv informasjonstavler, 85 skilt, 29 rastebord, tolv doer og elleve parkeringsplasser. Under «Stølsviddeprosjektet» i Ulnes og Svenes sameier 1994-1996 ble det ryddet og merket 50 km sti og satt opp 60 skilt.

- *Avgrensning av området*

Stølsvidda ble etter det vi er kjent med først brukt som et begrep på deler av fjellområdet mellom Valdres og Golsfjellet/Hemsedal på slutten av 1980-tallet, og et område på ca. 200 km² ble beskrevet i rapporten fra Nordisk ministerråd om biotoper i det nordiske kulturlandskapet fra 1988. Området er ikke kartfestet, men knytter seg til det sørvestvendte platået ned mot Tisleiavassdraget, med store myrkomplekser og sterkt preget av intensiv stølsdrift. I forbindelse med nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap 1992-1993 ble et begrenset område i den sørlige delen av det foreslåtte UKL-området avgrenset på kart, og dette ligger i Naturbase i kartlaget «helhetlig kulturlandskap». På omtrent samme tid gjennomførte Valdres folkemuseum «Prosjekt Stølsvidda – framtid for stølslivet?» der områder i Vestre Slidre nordover til og med stølslagene langs vegen nord for vatnet Rensenn ble inkludert.

Området som nå blir foreslått som utvalgt kulturlandskap er trukket lenger vestover og nordover i Vestre Slidre enn i de prosjektene som er nevnt ovenfor. Stølslagene som ligger i statsallmenningen på vestsiden av Storfjorden er tatt med, og det samme gjelder stølsområdene nordover til vestsiden av Syndin-vatna. Dette betyr at området defineres videre enn det mest åpne og myrdominerte stølsområdet som var utgangspunktet da begrepet ble etablert på 80-tallet.

Begrunnelsen for å utvide området på denne måten er begrunnet i følgende:

- En stor andel av de kartlagte arealene med biologisk verdier jf. Naturbase ligger i de områdene som nå er tatt med
- Det er også store kulturmiljøverdier knyttet til stølene i disse områdene, som har flere stølslag der det tradisjonelle bygningsmiljøet er meget intakt.
- En stor del av den tradisjonelle stølsdriften med mjølkeproduksjon foregår også i disse delene av området.
- Det er vanskelig å trekke naturlige grenser innenfor området, sjøl om de sørlige delene er mest utpreget myr- og viddepreget. Det er slake landskapsformer og store

- myrarealer også nordover mot Syndin. Storfjorden er heller ikke et naturlig skille, og stølsområdene på øst-, vest og nordsiden oppfattes som en del av samme landskap
- Hele det foreslåtte området har også til felles at dette er arealer som det i nyere tid har vært en bevisst politikk å holde utenfor utbygging av hytter og fritidsanlegg.

Områdegrensen er nå trukket slik at den i hovedsak følger eiendomsgrensene for sameiene og statsallmenningen, delvis avgrenses mot hytte-/næringsområdene på Vaset og i Tisleidalen. I stor grad er dette en naturlig avgrensning av området, og det er en forvaltningsmessig fordel å kunne forholde seg til tre store grunneiere. Det ligger noen få støler nord for Syndin og utenfor hytteområdene, i Vang kommune. Vi mener at disse ligger såpass isolert/perifert og naturlig atskilt at de ikke bør tas med. Det vil også forvaltningsmessig være enda mer krevende å inkludere en tredje kommune.

Vi tar forbehold om at det kan være aktuelt å gjøre mindre justeringer av den foreslåtte avgrensningen på detaljnivå.

- *Samlet beskrivelse av verdiene i området:*

Klassifisert som nasjonalt verdifullt kulturlandskap i kartleggingen som ble gjennomført av Fylkesmannen i Oppland i 1992-1993 og verdifullt kulturlandskap i Naturbase (en del av området). Utpekt som ett av 13 norske områder i prosjektet «Biotopvern i Norden» 1988.

Biologiske verdier

Området er dominert av moreneavsetninger med god overdekning på berggrunn av lettforvitrelig og næringsrik fyllitt og glimmerskifer som stedvis går i dagen. Det er også områder med hard og næringsfattig sandstein og sparagmitt. Vegetasjonen er relativt rik, men med stor variasjon fra fattig rishei til rike bakkemyrer. Den er sterkt kulturpåvirket, spesielt på og nær setrene. Hele området ligger under potensiell skoggrense for bjørk, og grana er også spredt i deler av området.

Seterregionen i Oppland er generelt karakterisert som viktig for naturmangfoldet på bakgrunn av den kulturlandskapsmosaikken en kan finne der. Stølsvidda representerer disse verdiene i meget stor grad, med kulturmark i alle gradienter av driftsintensitet og hevdtilstand. I tillegg er det partier som er dominert av ung fjellbjørkeskog, spesielt i ller og forsenkninger med god jorddybde og fuktighet.

Innenfor området er det registrert 166 lokaliteter i Naturbase. Av disse er det 13 slåttemarker med verdi B (6) og C (7). Naturbeitemark er den dominerende naturtypen med 88 lokaliteter, fordelt på 3 med A-verdi, 23 med B-verdi og 62 C-lokaliteter. Fordeling av areal på naturtypene går fram av tabellen under (areal i daa).

A05	A06	C01	D01	D04	D06	F04	F06
Rikmyr	Kilder og kildebekker	Kalkrike områder i fjellet	Slåttemark	Naturbeitemark	Beite-skog	Bjørkeskog med høgstauder	Rik sumpskog, kildeskog og strandskog
2348,6	5,8	1168,6	287,6	2945,0	190,1	492,3	167,9

Lokalitetene i Nord-Aurdal er i hovedsak kartlagt før 2005 og ikke tilfredsstillende beskrevet og begrunnet. I Vestre Slidre er oppdatert kartlegging nylig registrert i Naturbase. Det er avtalt ytterligere kartlegging i kommunen i 2017. I Nord-Aurdal er kartleggingsstatus dårlig og mye av eldre dato, slik at Naturbase ikke gir et reelt bilde av forekomst av viktige naturtyper. Det er et sterkt behov for supplerende kartlegging.

Tilstand og skjøtsel av naturtyper i dag er usikker, men det er grunn til å tro at de fleste naturbeitemarklokalitetene og en del slåttemark er i bruk som ekstensiv beitemark. Beitepåvirkning hhv. gjengroing kan ha en effekt også på rikmyr, kalkrike områder i fjellet,

beiteskog og kanskje også rik sumpskog.

Generelt har området en uvanlig høy tetthet av fugl, spesielt vannfugler. Store områder med åpne myrkompleks og ekstensivt drevne jordbruksarealer er viktige, bl.a. har den sårbare fuglearten dobbeltbekkasin (status NT på rødlista) en viktig forekomst i området. Av andre sårbare fuglearter knyttet til denne landskapstypen forekommer også myrhauk og vipe (status EN). Området har også vært kjent som et godt rypeterreng (lirype og fjellrype har begge status NT). De store våtmarkskompleksene er ikke registrert som lokaliteter i Naturbase

Kulturhistoriske verdier

Stølsvidda er et stort sammenhengende stølsområde, der stølene ligger konsentrert i grender som i Valdres bli kalt støslag. Disse støslagene med hus, inngjerdete stølsjorder og beiteområde omkring danner et kulturlandskap som er karakteristisk for stølsområdene i store deler av Valdres. Selv om store deler av området er gått ut av bruk som aktive støler er stølslandskapet fortsatt godt lesbart. Stølsdrifta i dette området har flere hundre år gamle tradisjoner. Vi har dateringer fra andre områder som viser at den historiske formen for seterdrift kan føres tilbake til overgangen mellom middelalder og nyere tid (1400-1500-tallet), men det har nok vært størst aktivitet i dette området på 1700- og 1800-tallet. Den vanligste formen for stølsbruk i Valdres har vært et såkalt "fullseterbruk" der både folk og dyr ligger på stølen hele sommeren. I områder med fullseterbruk var det vanlig at man hadde to, og i noen tilfeller tre støler. Fra midten av 1800-tallet ble en del støler lagt ned, særlig heimstøler, de stølene som lå nærmest gården.

Byggeskikken varierer noe fra støslag til støslag, men generelt kan man si at den er representativ for de midtre bygdene i Valdres. De fleste stølene har sel/stølshus, fjøs og løe. De eldste bygningene er i laft og stavsverk, selene er ofte panelt og malt. (Dette skiller Valdres fra Gudbrandsdalen) Sel og fjøs er som oftest plassert øverst på vollen og løe nederst. Flere av stølene har også naust. Det ble tidligere høsta vinterfôr på utslåtter, og på mange av disse har det tidligere stått løer. I dag er det mest stedsnavn og tufter etter løene som er tilbake.

Vedtaksfreda bygninger:

Rå askeladden ID 86376, fredningen omfatter gården med bygninger, innmark skog og støl. Råtølen på Kinnholt har 4 bygninger som alle inngår i fredningsvedtaket: Sel, skåle, fjøs og løe. I tillegg omfatter fredningene en kve på 25-30 dekar.

Av automatisk fredete kulturminner er alle de kjente funnene knyttet til jernutvinning, i form av kullgroper eller jernvinneovner. Det er i liten grad gjennomført systematiske registreringer eller undersøkelser i området. Men opplysningene om jernvinner og malmholdige myrer, tyder på at omfanget av denne aktiviteten kan være like omfattende her oppe som lenger nord rundt Vaset og Syndin-vannene hvor registreringer og ikke minst LIDAR-skanninger har påvist et svært stort omfang. Anleggene omfatter ulike typer med ulike form på både selve jernvinneanleggene og kullgroperne.

Vi kjenner noen få fangstgroper ned mot Vaset og i Tisleidalen, men ellers er spor etter jakt og fangst lite kjent fra området. En burde kunne forvente spor etter både eldre bosetning, jakt og fangst og fiske i området, særlig kanskje langs Storfjorden, men per i dag er det gjort for lite arkeologisk arbeid her til at vi kjenner til dette. Unntaket er en boplass ved vannet Rensenn, hvor det er gjort en arkeologisk undersøkelse. Lokaliteten har vært i bruk i flere omganger gjennom store deler av jernalderen og middelalderen. På grunn av en karakteristisk utforming av et ildsted, er det diskutert om den siste fasen kan tolkes som samisk bosetning.

Det er gjort noen få gjenstandsfunn innenfor området. Øst for midtre Simletjernet, et stykke øst for Kinnholt er det funnet en mulig skinnskrape av jern fra sen merovingertid/tidlig vikingtid. En øks av jern er funnet ved Valtjernet et stykke sør for dette igjen, og videre østover, ved Brattåsen er det funnet en pilespiss av jern fra merovingertid. 2 kniver av jern ble funnet under pløying på en langstøl under Robøle på nordvestsiden av midtre Syndin. På Geiteryggen (Stavenjordseteren) er det funnet to bleggøkser.

Det er gjennomført lokale stølsregistreringer av kulturminner som forteller om livet rundt stølene - kjølingskilder, vaskeplasser, lekeplasser, badekulper, lokkeplasser for budeiene, bruer, veger, vegmerker, varp, geiler/gutuer og reksler, melkeramper, røyser, steinmurer, massetak etc. Her finner vi blant annet Gråtarplassen - et sted ved Hermannstølen hvor budeiene tok farvel med mennene sine. Dette er nå innarbeidet i Vestre Slidres kulturminneplan.

Det finnes også informasjon om utnyttning av ressurser i fjellet, for eksempel utslåtter og torvuttak til brensel. Flåten (1992) beskriver ei torvmyr og noe historikk om denne på stølslaget Tyrisholt.

Av muntlige tradisjoner kjennes også gamle vermerker (vesta klare vil lenge vare - austa glette gje våt hette), regler og sagn. Runde morenehauger med navn som Sevalshaugen og Sevathaugen har gjerne tradisjon om underjordiske, helst haugkallen Sevat eller Sevald. Lite er skriftliggjort, men noe av folketradisjonen er blant annet nedskrevet i folkeminneboken "I kveldseta".

- *Beskrivelse av hvordan området oppfyller de fire verdikriteriene (helhet, kontinuitet/tidsdybde, representativitet/særpreget og formidlingsverdi)*

Helhetlig landskap

Området er et sammenhengende «viddeområde» der setrene stort sett ligger samlet i konsentrerte stølsgrender spredt nokså jevnt utover. Det har et helhetlig hovedpreg, sjøl om seterbebyggelsen flere steder er iblandet stort sett eldre hytter av begrenset størrelse og en del seterhus også er oppgradert og ombygd. Vegsystemet har god standard og er dermed også mer preget av moderne linjeføring og oppbygging enn eldre seterveger.

Tidsdybde og kontinuitet

Omfattende funn av spor etter jernutvinning, men området er ellers mangelfullt kartlagt for arkeologiske kulturminner bortsett fra den nevnte boplassen som har vært i bruk siden jernalder. Seterdriften går antakeligvis tilbake til seinmiddelalderen, og omfanget og strukturen på seterdrifta slik den var på sitt høgdepunkt i andre halvdel av 1800-tallet er lett å oppfatte. Driftsformen med mjølkeproduksjon basert på utstrakt bruk av utmarksbeite er fortsatt aktiv, og beitebruken og tidligere tiders sterke utnyttning av trær og busker til brensel viser seg i at store deler av landskapet fortsatt ikke er tresatt.

Representativitet eller særpreget

Stølsvidda er et nøkkelområde som representant for seterlandskapet i Valdres, som er den regionen i Norge som har hatt klart størst omfang av seterdrift og fortsatt er regionen med størst konsentrasjon av aktive setrer. Det er samtidig særpreget ved å være et så stort, homogent seterområde med viddekarakter.

Formidlingsverdi

Området er oversiktlig, godt tilgjengelig og et populært turistmål, som også ligger nær andre turistområder i Valdres og Hallingdal. Landskapet er lett å lese og har bygningsmiljøer som både er preget av eldre og nyere driftsmåte. Det drives seterturisme basert på aktiv drift og formidling av denne.

- *Vurderinger av verdiene knyttet til biologisk mangfold og kulturhistorie.*

Beitelandskapet er i endring, og i deler av området bjørkeskog eller granskog etablert eller på veg inn. Det meste av fastmarksarealet vil bli skogdekket, mye av gran, dersom dagens utvikling fortsetter. I tillegg brer lyng, einer, dvergbjørk og vierarter seg på de fortsatt åpne arealene, og dette går ut over grasdekke og framkommelighet for både folk og fe. Sjøl i områder med rik og

sterkt beitepreget undervegetasjon ser en at skogstrær og einer sprer seg. Typiske kulturlandskapsarter av planter, sopp og fugl vil gå tilbake, og gjengroing vil på sikt redusere det biologiske mangfoldet.

De store våtmarksområdene, dvs. myrer og vatn, er en vesentlig del av naturkvalitetene i området. Myrområdene er også utsatt for gjengroing, sjøl om den går langsommere og ikke nødvendigvis vil bli like omfattende som på fastmark. En må imidlertid også regne med at det kan skje endringer i feltsjiktet som følge av lavere beitetrykk. Grasmyrene utgjør store arealer og har noe av den mest artsrike karplantevegetasjonen i området, med mange innslag av sjeldne fjellplanter. Våtmarksområdene er dessuten svært viktige for det rike fuglelivet, og for en del våtmarksfugl kan endringer i vegetasjonsbildet slå negativt ut. Andre fuglearter kan tenkes å profitere på endringene. En må også se myrområdene og det åpne beitelandskapet rundt dem i sammenheng når det gjelder økologisk funksjon.

Det har vært stor aktivitet når det gjelder «krattknusing» siden 1990-tallet, dvs. at en kjører med traktorredskap med roterende kjetting eller kniver som pulveriserer buskvekster og små trær. Dette ble først gjort som et tiltak for å forbedre rypeterrenget, men har lenge blitt brukt som tiltak for beiteforbedring i utmarka rundt stølene. Tiltaket fungerer som hovedregel best på arealer som ikke er for tørre eller for fuktige og egner seg dårligere på fattig mark. Det har også vært satset på vedhogst på utvalgte områder for å holde tilbake skogen. Den langsiktige virkningen vil uansett være avhengig av godt beitetrykk og helst en variasjon i dyreslag som beiter.

De aller fleste stølene har seterhus (sel) for beboelse. Antallet andre seterhus (hovedsakelig låve og fjøs) er ca. 50 % høyere enn antall sel, dvs. at det har forsvunnet ca. 300 slike bygninger som opprinnelig har vært der. Tallene omfatter både eldre og nyere bygninger, og en del av selene og til en viss grad fjøs som har vært i aktiv bruk til nyere tid, kan være vesentlig modernisert eller bygd om. I følge opplysninger fra en delrapport om bygningsmiljøet i prosjektet «Stølsvidda – framtid for stølslivet?» var det 195 stående SEFRAK-bygninger innenfor et område som ikke inkluderte en stor del av stølene i Vestre Slidre sin del av området. I 2017 er det 149 stående SEFRAK-bygninger innenfor hele området, dvs. at minst 46 bygninger ser ut til å ha blitt revet eller så forandret at de er tatt ut av registeret. Disse opplysningene er ikke kvalitetssikret og må undersøkes nøyere, men tyder på at det forsvinner om lag to SEFRAK-bygninger hvert år i snitt. En må regne med at selene i større grad vil bli tatt vare på pga. stor nytteverdi til fritidsbruk, mens fjøs og låver er mer utsatt for å bli forsvunnet. SEFRAK-tallene viser likevel at fordelingen av intakte bygninger eldre enn 1900 på de tre kategoriene omtrent gjenspeiler bygningsmassen som helhet. I tillegg kommer andre bygningstyper som naust, stall og andre spesialhus som bare finnes i små antall.

SEFRAK-registeret kan være mangelfullt, slik at bygninger eldre enn 1900 ikke er registrert, og dette bør undersøkes nærmere. Det er dessuten slik at mange bygninger som er bygd etter 1900 som vil ha bevaringsverdi, enten i seg sjøl eller som del av et bygningsmiljø eller landskapsmiljø. Intakte SEFRAK-registrerte bygninger utgjør ca. 10 % av alle bygninger i området når vi holder hytter med tilknyttede bygninger, boliger og andre næringsbygninger utenfor. Av de resterende 90 %, dvs. 1300-1400 bygninger knyttet til landbruk, fiske etc., må vi regne med at en betydelig andel har bevaringsverdi, men også er preget av forfall.

Automatisk fredete kulturminner innenfor området er først og fremst knyttet til jernutvinning, i form av kullgroper eller jernvinneovner. Anleggene omfatter ulike typer med ulike form på både selve jernvinneanleggene og kullgropene. I tillegg er det noen få fangstgroper ned mot Vaset og i Tisleidalen. Tilstand for disse anleggene er ikke kjent. Det er et stort potensial for funn, siden kartlegging bare er gjort i forbindelse med regulering av utbyggingsområder.

Utfordringer

- **Stølsdriften med mjølkeproduksjon er stadig nedadgående.** Dette gjelder også i fylket som helhet og henger direkte sammen med en stadig nedgang i antall mjølkeprodusenter. Valdres har en gjennomsnittlig størrelse på mjølkebesetningene som er betydelig lavere enn fylkes- og

landsgjennomsnittet og er ekstra utsatt for effektiviserings-/moderniseringskrav. Sjøl om det fortsatt er stor aktivitet knyttet til stølsarealene og utmarksbeiting, vil nedlegging av tradisjonell stølsdrift føre til at det typiske beitemønsteret som oppstår når dyra daglig beveger seg fra og til stølen, blir mindre framtreddende.

- **Gjengroing av betydelige deler av viddelandskapet med skog.** Dette vil skje over tid dersom en ikke setter inn ekstraordinære tiltak. Dersom en ønsker å holde deler av området fritt for skog, må en realistisk sett prioritere hvilke arealer en bør bruke ressurser på. Beiteverdi og dagens beitebruk er viktige premisser, men også landskapsopplevelse, friluftsliv og andre miljøverdier er interesser som blir skadelidende og må tas hensyn til. Det kan også være behov for å vurdere hvordan beitebruken foregår og eventuelt gjennomføre tiltak for å sikre at viktige, åpne landskap blir brukt optimalt. Uansett vil det sannsynligvis være behov for å gjenta ryddetiltak med visse mellomrom.
- **Opphør av drift og endringer i driftsform.** Lokalt blir det pekt på at en del dyrka mark drives svært ekstensivt og at manglende vedlikehold av gjerder forsterker tendensen til forfall på en del dyrka areal. Det er store kostnader og mye tidsbruk for å høste arealene i fjellet. Økende effektiviseringspress og økende andel leiejord som det etter hvert er mindre etterspørsel etter øker risikoen for at driften ekstensiveres eller faller helt bort. En viss ekstensivering med mindre gjødsling og sjeldnere fornying av enga kan ha en gunstig effekt på biologisk mangfold, mens det på den andre siden er negativt for avling og økonomisk verdi av arealene. Svak drift, høsting bare av de best arronderede arealene og gjensetting av kroker og hjørner kan gi stølsmiljøet et preg av forfall.
- **Manglende eller feil skjøtsel av areal med biologisk mangfold.** Mange av naturtypelokalitetene i Naturbase er preget av svak eller manglende hevd og kan miste de biologiske verdiene. Dette kan delvis sees i sammenheng med foregående punkt. De biologiske verdiene vil normalt være størst på ekstensivt drevne arealer, men disse arealene er samtidig truet av forfall pga. svak eller manglende drift. På den annen side vil mer aktiv og mer intensiv drift lett kunne skade de biologiske verdiene. En god del kartlagt areal ligger i utmarka rundt stølene og skjøttes ikke av den enkelte stølseier. Her vil skjøtselen være avhengig av omfanget av dyr på utmarksbeite i nærområdet og vanskelig å ha kontroll på.
- **Forfall i bygningsmiljø og tap av historisk viktige bygninger.** Utenom selene går mange bygninger ut av aktiv bruk og er utsatt for forfall eller riving. Ved nybygg eller ombygging og modernisering av sel er det også fare for at særtrekk i byggeskikk og viktige bygningsdetaljer kan forsvinne. Ombygging/nybygg og hus som forfaller/rives endrer også bygningsmiljøet som helhet.
- **Gjerder som forfaller eller mangler.** Gjerdene har en viktig funksjon for å holde innmarksareal i drift og hindre beitedyr fra å bevege seg ut av området. Nedfalte gjerder kan skjemme miljøet og skade dyr. De tradisjonelle tregjerdene er et viktig trekk i stølsmiljøet bl.a. langs gutuer mellom stølene, men er avhengig av jevnlig vedlikehold. De kan ofte bli erstattet av nye gjerdetyper som er enklere og rimeligere å sette opp.
- **Ferdsl og friluftsliv i områder med gjengroing.** Gjengroing kan være et problem for framkommelighet utenom godt trafikkerte stier. Det gjør også landskapet mindre oversiktlig og reduserer opplevelsen av det vidstrakte og storslåtte viddelandskapet.

Visjon/mål

I «Stølsviddeprosjektet» i Ulnes og Svenes sameier ble følgende overordna mål formulert:

Bidra til å opprettholde et stølspåvirka kulturlandskap i Ulnes og Svenes sameier gjennom aktiv stølsdrift og bruk av utmarksbeite, herunder medvirke til at disse driftsformer blir økonomisk interessante for gardbrukerne og et miljøgode for allmennheten.

Denne formuleringen vil sannsynligvis fortsatt være dekkende for mye av det en ønsker å oppnå, men visjon/mål for området i tida som kommer må utformes gjennom den videre dialogen mellom stat, kommune og grunneiere/brukere.

Lovverk – status og tiltak

- *Områdets status i plan- og bygningsloven*

Delområdet som er markert som «helhetlig kulturlandskap» i Naturbase ligger i Nord-Aurdal kommune, og er vist med hensynssone for bevaring av kulturmiljø etter pbl § 11.8 c i kommuneplanens arealdel med retningslinjer for forvaltning av området. Stølsområdene skal tas best mulig vare på, og området skal skjermes for inngrep som kan endre karakteren på området. Resten av området er vist som LNF-område, bortsett fra noen mindre felt vist som framtidige hytteområder. At området er et LNF-område er med på å sikre naturmangfoldet.

Kommuneplanens arealdel er vedtatt for perioden 2014-2024. I kommunal planstrategi har kulturlandskap og stølsområde tidligere vært nevnt som satsingsområder. Nord-Aurdal er den største jordbrukskommunen i Valdres og ønsker å ha et allsidig næringsliv med attraktive arbeidsplasser, blant annet i landbruket. Nord-Aurdal kommune er også den tredje største kommunen i Oppland når det gjelder stølsdrift.

I Vestre Slidre ligger foreslått område som LNF 2 i kommuneplanens arealdel med bestemmelser og retningslinjer som regulerer størrelse og utforming på hytter på eksisterende fritids-eiendommer. LNF-område 2 har særskilte kultur og landskapsverdier. Ved etablering av nybygg av alle slag, skal en forsøke å plassere bygningene slik at de harmonerer godt med stølslandskapet både når det gjelder form, farge, materialvalg og størrelse.

Kommunen ønsker å ta vare på mest mulig av det bestående kulturlandskapet i de støls- og utmarksområdene som ikke er definert som byggeområde og å ivareta grøntområde og grøntdrag som ikke er nedbygd, og de vil derfor føre en streng og restriktiv linje i forhold til dispensasjonssøknader, spesielt i og i tilknytning til stølsområdene. Kommunen ønsker å føre en særskilt streng politikk i forhold til dispensasjonssøknader i statsallmenningen (LNF-2 og 3 område).

- Fredninger

Stølen til gården Rå, Råstølen på Kinnholt, er vedtaksfredet med fire bygninger, Askeladden ID 86376. Sel, skåle, fjøs og løe. I tillegg omfatter fredningene en kve på 25-30 dekar. Tilstandsgrad på sel er satt til TG 3 - betydelig vedlikeholdsbehov, tilstandsgrad på fjøs/stall og skåle er satt til TG 2 moderat vedlikeholdsbehov. Tilstandsgrad på løe er ikke kjent.

Freda objekter/arealer ellers er lokaliteter knyttet til jernutvinningsanlegg og dyregraver med automatisk fredning. Dette er som nevnt mangelfullt kartlagt og det er få kjente lokaliteter innenfor området.

Det er ikke fredninger etter naturmangfoldloven innenfor området.

Tiltak for næringsutvikling

- De eksisterende turistbedriftene i nærområdet tilbyr mange aktiviteter og driver stadig utvikling av tilbudet.
- Det er drevet stølsturisme på noen aktive støler i Ulnes og Svennes sameier siden tidlig på 2000-tallet.
- Strandmo stølsysteri har vært i virksomhet i omtrent den samme tidsperioden
- Stølsvegen – historisk vandrerute. Prosjektet er nylig finansiert og bak står DNT Valdres og Valdres Natur- og kulturpark (regionrådet)

- Mjølkevegen – den tilrettelagte sykkelruta gjennom stølsområdene fra Gudbrandsdalen til Valdres krysser Stølsvidda
- Det er gjort forsøk på guiding med naturverdiene som tema, men bare i liten skala

Skjøtsel og vedlikehold – tiltak, kostnadsoverslag og finansiering

Det er svært vanskelig å anslå hvilke årlige, økonomiske bidrag fra UKL-potten som vil være nødvendig for å oppnå reelle effekter. Dette skyldes delvis at området er meget stort og at vi har mangelfull kunnskap om omfang av arealer, bygninger og andre elementer der det er behov økonomisk støtte til istandsetting, vedlikehold eller spesiell skjøtsel. Det er også vanskelig å vurdere hva slags økonomisk støtte til den generelle jordbruksdriften som er hensiktsmessig og vil ha effekt på framtidig aktivitet og drift på stølene og utmarksbeitene. Her vil spørsmål om kriterier, differensiering, avveining mot annen støtte til driften og valg av satser ha avgjørende betydning. Støtten bør rettes spesielt mot de tradisjonelle stølsvollene i stølslagene.

Det har også vært altfor kort tid til dialog med lokale interesser og til i det hele tatt å gå inn i detaljene i et så stort område. I den foreløpige dialogen med grunneier-/brukerrepresentantene legger disse stor vekt på at støtte til å sikre fortsatt drift av arealer og bruk av utmarksbeitene er viktig. Tradisjonell stølsdrift med mjølkeproduksjon involverer stadig færre, og eksisterende støtteordninger og satsing gjennom lengre tid gjør at dette ikke oppleves om mest kritisk å støtte ytterligere. Det må samtidig understrekes at dialogen så langt har involvert svært få aktivt, og at det kan være delte meninger om hva som er viktigst for å opprettholde fortsatt aktiv jordbruksdrift i stølsområdene.

Skjøtsel av arealer med biologiske verdier henger delvis sammen med spørsmålet om støtte til den generelle driften, siden dette til dels gjelder arealer i aktiv drift. En del av disse arealene vil nok likevel falle utenfor den vanlige jordbruksdriften, og her må kanskje skjøtsel stimuleres særskilt og godtgjøres fullt ut for arbeidstid og kostnader.

Krattknusing og hogst for å begrense gjengroing og forbedre beite har vært et satsingsområde og er innvilget betydelige tilskudd gjennom de siste 20-25 åra. Behovet for slike tiltak vil nok fortsatt være der og være aktuelt å støtte med årlige tilskudd. Omfang og lokalisering av arealer som er aktuelle å holde vedlike på denne måten må utredes, og det bør settes opp anslag over behovene over en lengre tidsperiode.

Oppsetting av gjerder er aktuelt både for å holde stølsvoller i hevd og for å kontrollere/styre beitedyra. Også på dette feltet er det behov for en samlet vurdering av behov for og plassering og omfang av nye gjerder. Det kan også være interessekonflikter mellom forskjellige brukere som må avklares gjennom gode prosesser.

Rehabilitering og rekonstruksjon av tradisjonelle gjerdetyper kan være aktuelt i verdifulle miljøer der gjerdene utgjør en viktig del av helheten.

Når det gjelder behov for tiltak på bygninger med bevaringsverdi, som også vil inkludere stølsbusk bygget fram til etterkrigstida, må dette bli svært grove anslag. Selene er i hovedsak holdt best i stand og har stor nytteverdi, og det vil i begrenset grad være aktuelt å støtte tiltak på disse. Utover dette finnes det oppunder 1000 bygninger knyttet til landbruket. Dersom vi anslår at i hvert fall halvparten av disse har en bevaringsverdi og at halvparten av disse igjen har behov for større eller mindre tiltak, får vi i størrelsesorden 250 bygninger som kan ha et støttebehov. Det vil neppe være alle eiere som er interesserte i å yte egeninnsats for å ta vare på bygninger uten nytteverdi. Likevel vil det nok være behov for å prioritere visse bygningstyper, spesielt sjeldne eller autentiske bygninger og spesielt helhetlige bygningsmiljø. Det bør gjøres en nærmere vurdering av dette spørsmålet og av omfanget av bygninger med behov for tiltak. Foreløpige innspill fra grunneierhold er at det bør stilles midler til rådighet, men i et begrenset omfang i forhold til støtte til drift og vedlikehold av arealer og landskap.

Omfang av andre typer kulturminner med behov for vedlikehold, skjøtsel eller tilrettelegging er det ikke grunnlag for å vurdere nå, men kartleggingen som er gjort i forbindelse med kulturminneplanen for Vestre Slidre kan være et utgangspunkt for videre arbeid med dette spørsmålet.

Foreløpig anslag for behov for årlige tilskudd i et femårsperspektiv:

Tiltak	Omfang	Sum
Ekstra støtte til drift av stølsvoller og -beite	10 000 daa	1 000 000,-
Støtte til skjøtsel av areal med spesielle miljøverdier	500 daa	250 000,-
Krattknusing/hogst på utmarksbeite	250 daa	100 000,-
Nye gjerder	2000 m	100 000,-
Tradisjonelle gjerdetyper	1000 m	100 000,-
Istandsetting av bygninger	10 stk	250 000,-
Lokal administrasjon, planlegging, informasjon		100 000,-
Kartlegging, utredninger		100 000,-
SUM		2 000 000,-

Vi understreker at dette må tas som et svært foreløpig anslag for å gi et begrep om hvilket størrelsesnivå behovet ligger på. Tiltakene er ikke forankret eller konkretisert på en måte som gir mulighet for å vurdere eller beskrive dem mer detaljert.

Anslaget er ment å vise behovet for UKL-midler separat. I tillegg kommer tilskudd fra regionale miljøprogram til generelle formål som gjelder i hele fylket samt spesielt til innmarksbeite i nasjonalt verdifulle kulturlandskap, SMIL-ordningen og andre finansieringskilder utenom landbruket.

Vedlegg 1:

Bygningsmiljøene

I eiendomsregisteret er følgende bygninger registrert:

Bygningstype	Antall
Enebolig	2
Våningshus	4
Hytte, sommerhus, fritidsbygg	912
Seterhus, sel, rorbu o.l.	598
Garasje, uthus, anneks knyttet til bolig	4
Garasje, uthus, anneks knyttet til fritidsbolig	513
Naust, båthus, sjøbu	31
Annen lagerbygning	4
Hus for dyr/landbrukslager/silo	405
Driftsbygning fiske/fangst/oppdrett	6
Naust/redskapshus for fiske	47
Annen fiskeri- og fangstbygning	1
Annen landbruksbygning	484
Butikk/forretningsbygning	1
Hotellbygning	1
Camping-/utleiehytte	4
Gatekjøkken, kioskbygning	1

Det er 193 bygninger som er SEFRAK-registrert eller meldepliktig etter kulturminneloven § 25, herav 44 som er kategorisert som ruin eller er fjernet, og de fordeler seg slik:

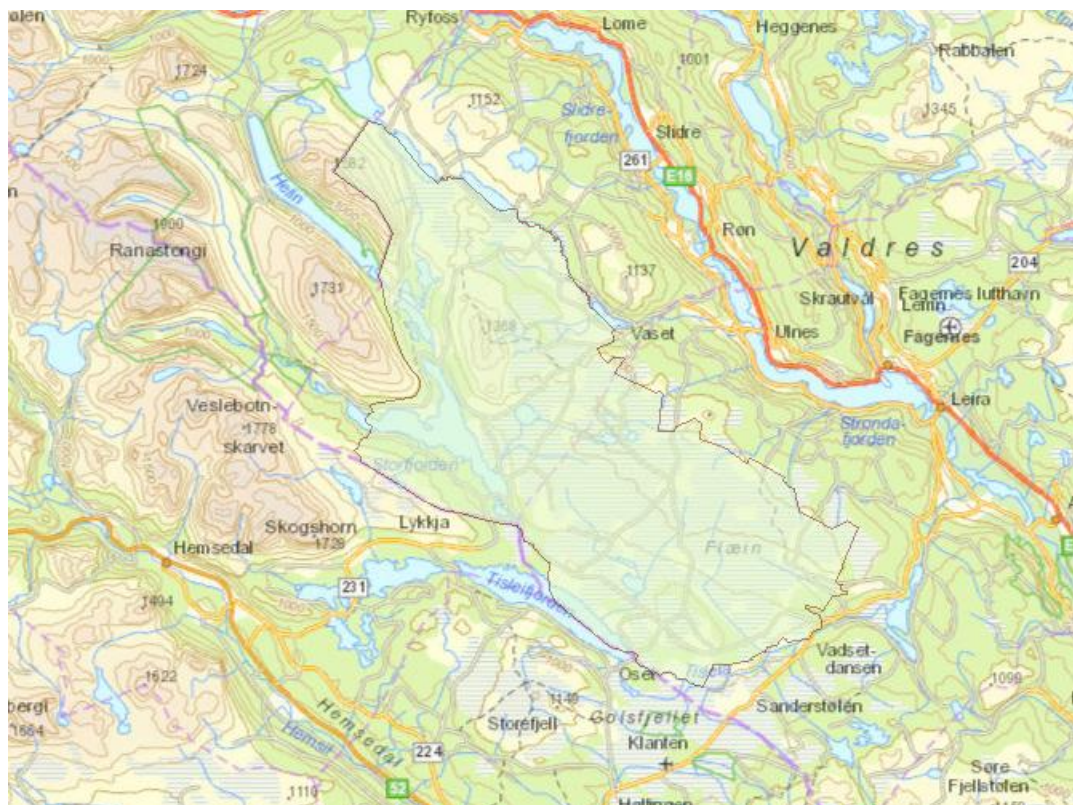
Sefrak-funksjonskode	Ruin eller fjernet objekt	Annet Sefrak-objekt	Meldepliktig iht. kulturminneloven §25	Totalt
Ingen funksjon	7	1		8
Bolighus innen landbruk, fiske og fangst		1		1
Bolighus for eier/bruker	1	4	4	9
Bolighus for temporær bruk	12	38	24	74
Hus for grovere koking, slakting, baking, vask m.v.		1		1
Hus for forråd av kjøtt, fisk, tresket korn, mel, lin, klær m.v.	2	1	1	4
Hus for hest	3	2	3	8
Hus for storfe	7	19	15	41
Hus for svin		1		1
Hus for lagerformål ved husdyrbruk innen landbruk, fiske og fangst		1		1
Hus for lagring av stråfôr	12	8	17	37
Hus for behandling av tresket korn		1		1
Hus for tilvirkning av jern- og metallvarer m.v.		1		1

Hus for lagerformål ved husdyrhold utenom næringsdrift		1	1	2
Sommervilla, landsted		1	1	2
Hus for fritidsbosetning.			1	1
Hus for omsetning av dagligvarer/bransjevarer			1	1

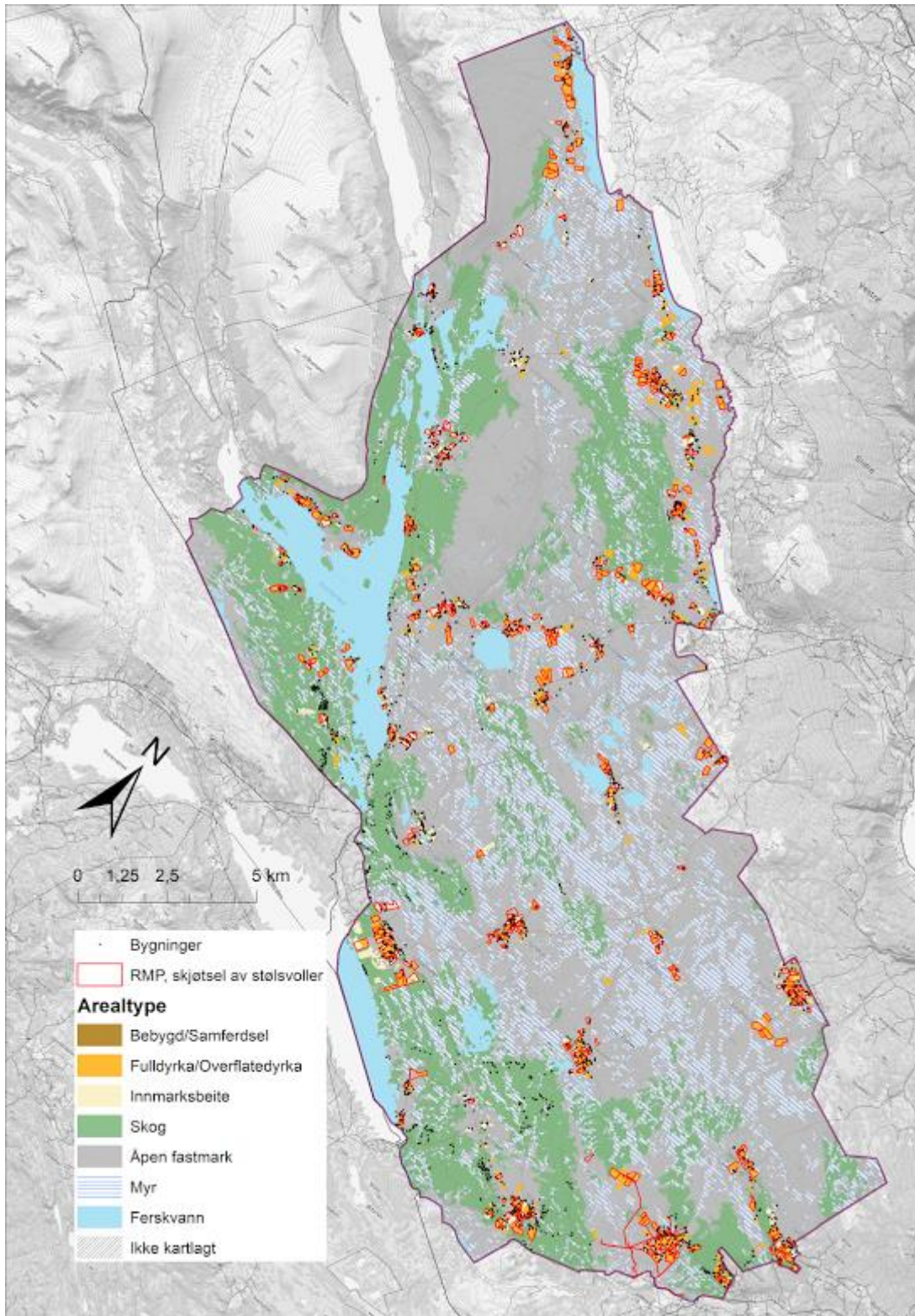
I følge oversikten under var det 203 SEFRAK-bygninger i 1992 (Ingrid Kvissel: Delprosjekt Bygningsmiljøet, Valdres folkemuseum 1992), og her var den nordligste delen av området ikke regnet med. Disse fordelte seg slik:

Type	Sel	Fjøs	Løe	Stall	Sauehus	Bu/stabbur	Båthus	Hytte	Uthus	Andre	Tuft
Antall	62	38	47	10	1	3		29	5		8

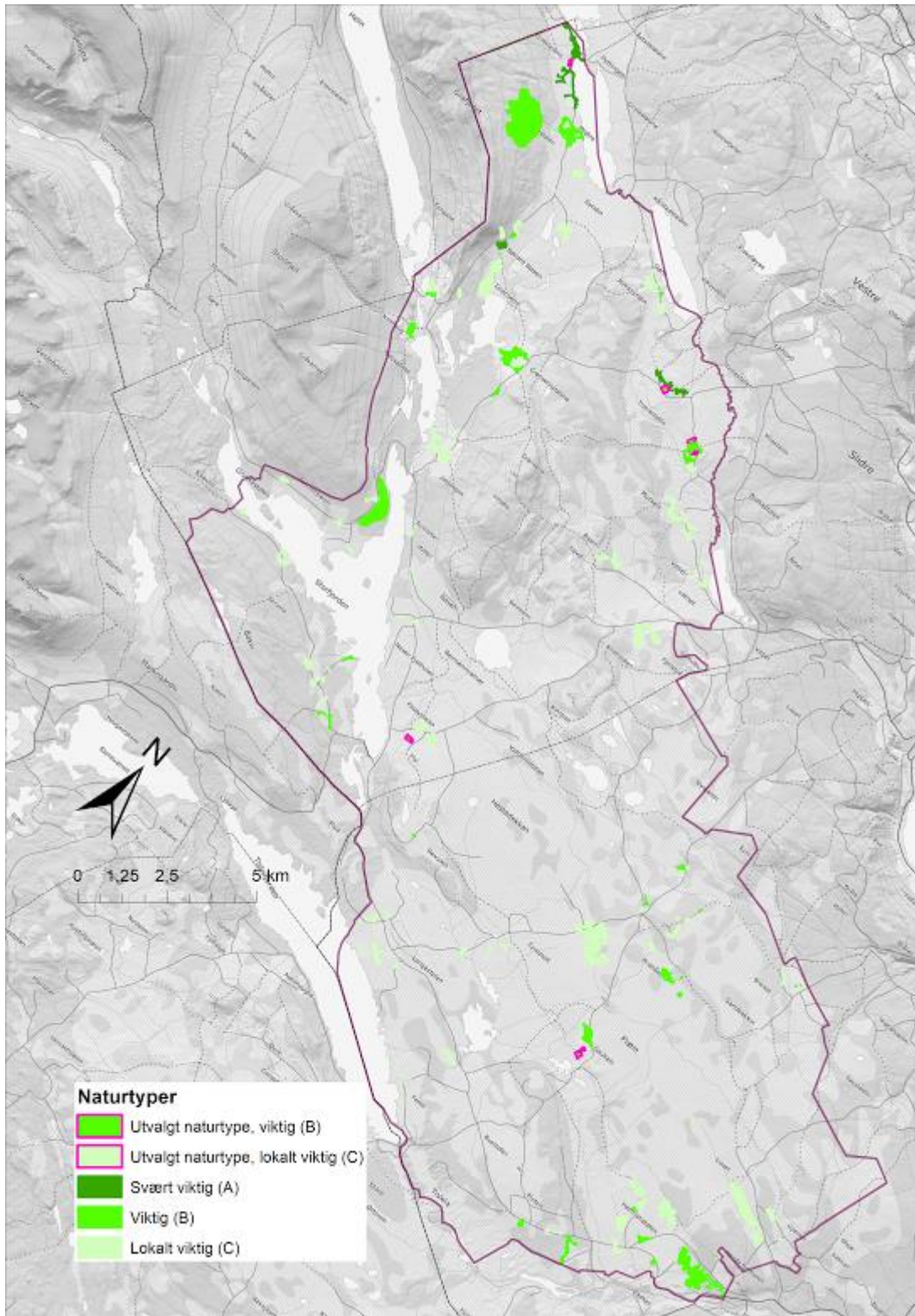
Vedlegg 2: Forslag til avgrensning av Stølsvidda

Vedlegg 3: Markslag og omsøkte tilskudd til skjøtsel av stølsvoller 2015 på Stølsvidda

Vedlegg 4: Naturtyper på Stølsvidda jf. Naturbase

Kilder:

Flåten, Inger E., Valdres folkemuseum 1992: Prosjekt Stølsvidda – framtid for stølslivet? Delprosjekt Kulturlandskap og kulturmarkstypar på Tyrisholt.

Kvissel, Ingrid, Valdres folkemuseum 1992: Prosjekt Stølsvidda – framtid for stølslivet? Delprosjekt Bygningsmiljøet

Nordiska ministerrådet 1988: Biotoper i det nordiska kulturlandskapet. Representativa exempel

Rekdal, Yngve og Michael Angeloff, NIJOS-rapport 5/02: Vegetasjon og beite i Svennes sameie

Rekdal, Yngve og Michael Angeloff, NIJOS-rapport 3/03: Vegetasjon og beite i Ulnes sameie

Stølsviddeprosjektet. Kulturlandskapsprosjekt – utprøving av områdetillegg, Ulnes og Svennes sameiger 1996: Sluttrapport

Vestre Slidre kommune 2017: Kulturminneplan

Per Arne Weydahl, Valdres folkemuseum 1992: Prosjekt Stølsvidda – framtid for stølslivet? Delprosjekt Landbruket på Stølsvidda

Thor Østbye, Valdres folkemuseum 1992: Prosjekt Stølsvidda – framtid for stølslivet? Delprosjekt vegetasjon og fugl

Diverse informasjon mottatt pr. e-post fra:

- Harald Ranum, Vestre Slidre fjellstyre
- Ingrid Øyhus, Nord-Aurdal kommune
- Anne Marie Mørstad og Terje Karlsen, Vestre Slidre kommune